

принципу верховенства права, забезпечення більшої захищеності громадян від свавільних дій уряду і місцевої влади. Подолати системну соціально-економічну кризу без узгоджених дій влади та ініціативи громадян апріорі неможливо. Для мотивації економічної ініціативи і підприємницької діяльності людей держава має створити належні умови: забезпечити соціальний захист громадян, здійснювати всі необхідні реформи для розвитку приватної власності та ринкових відносин, цілеспрямовано підтримуючи становлення середнього класу.

Узагальнюючи вищесказане необхідно зазначити, що найголовнішим ресурсом удосконалення суспільного організму є людина. Громадянське суспільство здійснюється через людину, зусиллями її душі, інтелекту і волі. Тому **висхідною ланкою в ієрархії розгортання громадянського суспільства є мобілізація пасіонарних ресурсів людей**, виховання патріотичної особистості, політично активного і національно свідомого індивіда, для якого притаманне почуття відповідальності перед собою і державою, високі моральні якості та духовно-культурні цінності.

Отже, практична реалізація ідеї громадянського суспільства відбудеться за умови наявності високого рівня політичної

свідомості людей, коли не індивід служить державі, а держава людині. Сьогодні у масовій свідомості українців ще не викоренені стереотипи тоталітарного минулого, такі як егоїстичні орієнтації більшості людей, сподівання на державу чи харизматичного лідера, що **модулює вичікувальну позицію, замість громадянської активності**. Найголовнішою перешкодою для забезпечення свободи дій громадян і політиків в Україні є відсутність умов для децентралізації державної влади шляхом передачі значної частини її функцій органам самоврядування. Можна констатувати, що відносно низький рівень правосвідомості та нерозуміння переваг демократичних процедур владою елітою, бідність українського загалу, а разом з нею – відсутність економічної незалежності спричиняє неусталеність інститутів громадянського суспільства. Наразі **переважає імітація громадянської роботи**, що камуфлює паразитарність олігархічно-кланових структур. Якщо сьогодні молоде покоління буде виховуватися на засадах християнської етики, демократичних цінностей, національних традицій і патріотизму, то українська держава матиме вагомі підстави для утвердження відкритого суспільства і вільного розвитку громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії / Перекл з нім. Андрій Дахній; наук. ред.. Борис Поляруш. – Львів: Астролябія, 2006. – 416 с. 2. Гальчинський А. Помаранчева революція і нова влада. – К.: Либідь, 2005. – 368 с. 3. Гордієнко М. Г. Цінності та ідеї громадянського суспільства в системі легітимного правління // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2008. – Спецвипуск: Політичний менеджмент. – С. 135-152. 4. Кін Джон Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення / Пер. з англ. О. Грищенко. – К.: К.І.С., 2000. – 192 с. 5. Коллер П. Сфера значущості прав людини // Філософія прав людини / за редакції Ш. Госепата та Г. Ломанна;

Пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 320 с. 6. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. – Київ; Філадельфія, 1995. – 470 с. 7. Скратон Р. Авторитет, відданість і традиція // Консерватизм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2008 – С. 621-637. 8. Токвіль А. Про демократію в Америці. У двох томах. (Переклад з французької Григорія Філіпчука та Михайла Москаленка.) Передмова Андре Жардена. – К.: Видавничий дім «Всесвіт», 1999. – 590 с. 9. Фрідман М. Роль уряду у вільному суспільстві // Лібералізм: Антологія. 2 / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. – С. 774-783

Джолос С.В.

*аспірант кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія» (Україна)*

СПІВВІДНОШЕННЯ І ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВИ, ЗАКОНУ ТА ПРАВА З ТОЧКИ ЗОРУ ЕТАТИСТСЬКОЇ ПАРАДИГМИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Актуальність даної роботи обумовлена значущістю загальнотеоретичної розробки фундаментальних засад співвідношення і взаємодії права і закону з точки зору різних парадигм юриспруденції. Нині більше

акцентується пріоритет права перед законом, права перед обов'язком, права перед державою і т.д., що є властивим ліберально-демократичній парадигмі юриспруденції, яка має витоки ще у теорії природного права.

Також прийнято наголошувати на ймовірності існування т.зв. «неправового» закону, проте поза увагою науковців, і тим більше філістерів, часто залишається той факт, що невизначеність абстрактного права призводить до його суб'єктивної інтерпретації, що часто сприяє сваволі і хаосу. У зв'язку з цим актуалізується значення інших парадигм юриспруденції, зокрема етатистської, якій властиве ототожнення права і закону, визнання пріоритету держави перед правом, обов'язку перед правом і т.ін. Це вимагає синтезу елементів різноманітних парадигм юриспруденції задля оптимізації правових засобів регулювання суспільної життєдіяльності. Уявляється, що етатистська парадигма продовжує володіти значним потенціалом, отже дослідження проблематики, означеної у назві статті, може мати як теоретичну, так і прикладну результативність.

Таким чином, у межах даної праці ми плануємо зосередитися на вирішенні таких завдань, як розкриття сутності етатизму й етатистської парадигми юриспруденції та особливостей співвідношення і взаємодії держави, закону і права з точки зору останньої та ін.

Аналізуючи поняття права і закону з соціально-філософських позицій, Н.О. Шергенг та Т.А. Баширов виділяють наступні підходи до даної проблеми:

1.Ототожнення права з моральними нормами, що властиво для дореволюційних авторів (Я.П. Козельський, М.М. Алексєєв, Б.П. Вишеславцев, І.О. Льїн, В.С. Соловійов та ін.).

2.Пов'язування права із законом, зовнішнім повелінням держави. Це відзначають як дореволюційні (О.П. Куніцин, Б.М. Чичерін, С.А. Муромцев, Г.Ф. Шершеневич та ін.), так і радянські (В.І. Ленін, А.Я. Вишинський та ін.), і сучасні автори (М.М. Марченко, О.В. Поляков та ін.).

3.Розуміння права як прояву свободи (М.М. Сперанський, М.О. Бердяєв).

4.Визнання основою права інтересів людей (М.М. Коркунов, П.О. Сорокін, Д.А. Керимов, Р.З. Лівшиць, В.В. Лапаєва).

5.Уподібнення права індивідуальним психологічним переживанням (Л.Г. Петражицький).

6.Інтегративний підхід до визначення права (О.Ф. Черданцев, В.М. Хропанюк, М.І. Матузов, В.С. Нерсєсянц та ін.) [1, 102].

Важливе значення належить думці видатного мислителя М.М. Коркунова, який на основі цілей, що ставляться перед державою, виділив три основні її теорії: «Зазвичай виділяють... три теорії, дивлячись по тому, який зміст приписують цілі держави. Якщо

визнати ціллю держави здійснення права – це правова теорія державної цілі, або теорія правової держави. Якщо, навпаки, вважають, що ціллю держави є здійснення благоденства, – це теорія поліцейської держави. В решті решт, по-третє, якщо вважають, що ціль держави є здійснення благоденства, але не безумовно, а обов'язково у формах права, – це теорія змішана, або теорія правомірної держави» [2, 53].

Таким чином, вельми виправданою видається позиція сучасних авторів, які виділяють два основних типи взаємодії держави і права, – етатистський і правовий [3, 71; 4, 121], особливо якщо при цьому не виключати можливості існування третьої, змішаної моделі, яка певним чином синтезує елементи двох основних.

Слід сказати, що більш популярним у сучасності є правовий тип взаємодії держави і права, коли право стоїть над державою, виступаючи обмежувачем державної влади. Прийнято вважати, що при цьому мають місце пріоритет інтересів особистості та суспільства перед державою; реальність прав і свобод особистості, гарантованих державою; верховенство правового закону в системі нормативно-правових актів; демократичний легальний спосіб формування влади; розподіл влади; зв'язаність влади правом; незалежність і авторитет судової влади; високий рівень загальної та правової культури громадян; взаємна відповідальність держави та особи [4, 121].

При цьому, зараз часто забувають про ряд факторів, які тією чи іншою мірою не завжди дозволяють оптимально побудувати буття суспільства на вищезазначених засадах, особливо у молодих державах, які ще знаходяться тільки на шляху до демократії. Спробуємо коротко вказати на них.

По-перше, ідея пріоритету інтересів особи перед інтересами держави є дискусійною, адже держава була утворена з метою розв'язання породжених людськими егоїзмом і заздрістю суспільних суперечностей, здолання додержавного хаосу «війни всіх проти всіх».

По-друге, права і свободи особистості, гарантовані державою, стають реальними лише в умовах суспільного добробуту і процвітання, тобто тоді, коли держава спроможна належно виконувати свої завдання і функції (для чого, зрозуміло, вона повинна мати достатні ресурси, можливості та владу).

По-третє, верховенство правового закону у системі нормативно-правових актів, або ж пов'язаність державної влади правом не є гарантією її належного функціонування, адже, цитуючи Г.Ф. Шершеневича, варто наголосити, що «якщо держава сама ставить собі межі, що заважає їй переставити їх, і до

того ж, де завгодно? Хіба не зрозуміло, що все це (правове) самообмеження тримається лише на чесному слові» [5, 219]. Інакше кажучи, реальними факторами, що стоять «на шляху безмежної могутності державної влади» є «моральна свідомість і розсудливість владарюючих з одного боку, можливість протидії підданих – з іншого» [5, 217-218].

По-четверте, демократичний легальний спосіб формування влади не є панацеєю, прикладом чого може служити демократичний і легальний прихід до влади А. Гітлера у 1933 р.

По-п'яте, поділ влад також не є панацеєю. Г.Ф. Шершеневич вважав, що неподільність державної влади – важлива її риса: «Оскільки державна влада є вища влада, то, очевидно, що вона єдина: двох вищих властей не може бути. З цього виявляється нова властивість державної влади – її неподільність. Державна влада завжди одна, і по суті своїй, не може припустити конкуренції іншої такої ж влади по відношенню до тих же осіб, на просторі тієї ж території». З цього мислитель робить висновок щодо теоретичної і практичної неспроможності побудови держави, в основу плану якої було би покладено концепцію поділу влад. Він вельми обґрунтовано стверджує, що у разі протистояння влад, певна одна влада обов'язково має підкорити всі інші. «Насправді, якщо відбудеться дійсний поділ влад, то єдність держави не може бути збережена» [5, 220-221]. Відзначимо, що історичний досвід підтверджує вищевикладену думку: протистояння влади короля і парламенту в Англії свого часу призвело до громадянської війни, а в сучасній Україні (2005-2010 рр.) концепція поділу влад деградована буквально до рівня «ділення влади» кількома харизматичними (чи одіозними?) особами і постійної конфронтації між урядом, парламентом і президентом.

По-шосте, в деяких випадках незалежність й авторитет судової влади є вельми сумнівними, адже, як правило, судова влада формується іншою гілкою влади (тож вона не є цілком незалежною), до того ж, такі судді як відомий колядник І. Зварич не сприяють піднесенню авторитету судової влади в очах народу.

По-сьоме, високий рівень загальної і правової культури громадян є абстракцією, адже народні маси, особливо низи, взагалі достатньо далекі від культури; крім того, коли усі члени суспільства досягнуть достатнього для початку ХХІ ст. рівня культури, чи не виявиться він надзвичайно застарілим і низьким для тієї майбутньої епохи, коли це станеться?!

По-восьме, питання відповідальності держави перед особою є вельми дискусійним. Класично держава тлумачиться як єдність трьох елементів – народу, території і суверенної влади [6, 36], тому виявляється, що відповідальність несуть її елементи – нежива субстанція (територія) та увесь народ (маса невинних людей, у т.ч. і сам скривджений), що суперечить логіці і справедливості. Більше того, у разі визнання держави в цілому суб'єктом відповідальності за шкоду, заподіяну її органами, принижується її авторитет і цінність в очах народу, а безпосередні винуватці (конкретні посадовці) мають змогу уникнути покарання і продовжити зловживання у майбутньому. На нашу думку, необхідно, щоб відповідальність несли саме винні посадовці, які безпосередньо заподіяли шкоду. При цьому, державі має відводитись роль гаранта правосуддя.

З цього можна зробити висновок, що постулати правової моделі взаємодії права і держави є доволі спірними та неоднозначними.

Протилежною правовій моделі взаємодії держави і права є етатистська, яка має коріння у вченні етатизму.

Термін «етатизм» (від фр. *l'etat* – держава) виник у 1880-х рр. для означення доктрини, яка вимагає максимального посилення впливу держави і розширення повноважень її органів. При цьому, можна виділити три основні розуміння досліджуваного поняття:

1. Етатизм як течія у політико-правовій думці, антипод анархізму, що розглядає державу як найвищий результат і мету суспільного розвитку.

2. Етатизм як соціологічна доктрина, яка обґрунтовує необхідність втручання держави в економічне і політичне життя суспільства.

3. Етатизм як втручання держави в усі сфери суспільного життя шляхом їх докладної регламентації [7, 367].

Узагальнене визначення етатизму подав академік Л.С. Мамут, який стверджує, що «під етатизмом мають на увазі систему політичних уявлень, зміст яких цементується позитивною оцінкою ціннісної предметності держави як «блага» [8, 114].

Етатистська ідеологія сформувалася у ХІХ ст. як реакція у відповідь на програму лібералізму. Мислителі тієї епохи протиставили лібералізму наступні ідеї, що сьогодні стали класичними принципами етатизму:

– головуюча роль держави у духовних, політичних та економічних процесах [9, 65; 10], а також у галузі правотворення [11, 231];

– держава є джерелом розвитку [9, 65; 12, 236];

- необхідність активного впливу на всі сфери суспільного буття, внаслідок відсутності у суспільства здатності до справедливого самоуправління;

- державний інтервенціонізм – політика державного регулювання соціально-економічних процесів;

- патерналізм [13, 115-116] та ін.

Загалом же, варто відзначити, що етатизм, як вимога сильної держави, антидемократична, антиліберальна доктрина [14, 289], антипод анархізму [7, 367], близький до консерватизму, авторитаризму та ін. течій, які виступають за піднесення авторитету держави, визнання її великої цінності, посилення державної влади та розширення меж її втручання і т.ін.

Варто відзначити, що ідеї етатизму можна прослідкувати в багатьох політико-правових доктринах. Тією чи іншою мірою, елементи досліджуваного вчення наявні у працях таких мислителів як Платон, Аристотель, Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, Г.В.Ф. Гегель, які вважали державу найвищим благом [7, 367].

Таким чином, загалом можна сказати, що етатизм – це політико-правова теорія і практика, які ґрунтуються на визнанні держави великим благом, благодійником суспільства і монополістом публічної влади та виступають за пріоритет інтересів держави та розширення меж її компетенції, широке патерналістське втручання держави в найголовніші сфери буття суспільства (економічна, політична, соціальна та ін.) та позиціонують державу в якості творця закону і права, які є лише одним із засобів благодійництва з боку держави.

Повертаючись до проблеми взаємодії держави і права, слід сказати, що в умовах етатизму держава стоїть над правом і виступає як визначальний чинник його розвитку. При цьому, спостерігається пріоритет інтересів держави, підпорядкування законотворчості державній владі, а способи формування й організації влади визначаються не нормативними вимогами, а доцільністю, критерії якої висуває сама влада. У певних

випадках це, відповідно, може призводити до обмеження прав і свобод особистості, існування феномену «неправового» закону [4, 121].

Разом із тим, можливості деякого обмеження прав і свобод в умовах етатизму протиставляється значний оптимізуючий патерналістський вплив держави на суспільне буття, який виражається у наближенні до ідеалів соціальної держави. В ідеалі, бажано, щоб правова і соціальна складові співпадали (теорія «правомірної держави» за термінологією М.М. Коркунова), проте якщо доведеться робити вибір, постає питання, що більше потрібно суспільству – правова держава чи соціальна, проголошені права чи реалізовані інтереси?

У контексті нашого дослідження варто зупинитися і на питанні співвідношення права і закону.

Р. Ієринг вважав, що «держава є єдиним джерелом права», адже «право є внутрішньою стороною організації соціальної примусової влади» і «лише ті норми, породжені суспільством, заслуговують називатися правом, за якими стоїть державний примус» [15, 320].

Т. Гоббс розцінював право як засіб, який дозволяє суверенові робити благодіяння підданам [8, 165], при цьому, усе, що не підкріплено «мечем держави», є лише «стрясанням повітря» [16, 200].

Тож, слід сказати, що в рамках етатистської парадигми державознавства, право і закон є тотожними категоріями: право, не підкріплене державним примусом, не зможе існувати, а право, підкріплене ним, стає законом. При цьому, зрозуміло, центральне місце належить державі: «закон, аби не бути пустою грою і пустим звуком, повинен бути захищеним» [17, 43].

Перспективними напрямками подальшої розробки даної проблематики нам вбачається глибше дослідження синтезу елементів правової та етатистської моделі взаємодії держави і права – т.зв. «теорії правомірної держави».

ЛІТЕРАТУРА

1. Шергенг Н.А., Баширов Т.А. Анализ понятий права и закона с социально-философских позиций. // Современные наукоемкие технологии. – 2005. – № 4. – С. 102. 2. Коркуновъ Н.М. Русское государственное право. – Т. 1. Введение и общая часть. Издание шестое, под редакцией и сь дополненіями М.Б. Горенберга, приватъ-доцента С.-Петербургскаго Университета. – С.-Петербургъ: Типографія М.М. Стасюлевича. Вас. остр., 5 л., 28. – 1909. 3. Крестовская Н.Н., Оборотов Ю.Н., Крыжановский А.Ф., Матвеева Л.Г. Теория государства и права. Государственный экзамен. Издание четвертое. – Харьков: Одиссей, 2008. – 256 с.

4. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. – Харків: Одиссей, 2008. – 432 с. 5. Шершеневичъ Г.Ф. Общая теория права. – Москва: Издание Бр. Башмаковыхъ, Типо-литографія Т-ва И.Н. Кушнеревъ и Ко, 1911. 6. Чиркин В.Е. Государствоведение: Учебник. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Юристъ, 2000. – 384 с. 7. Лисенков С.Л. Етатизм / Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999. – Т. 2: Д-Й. – С. 367. 8. Мамут Л.С. Этатизм и анархизм как типы политического сознания (домарксистский

период). – М.: Наука, 1989. – 256 с. 9. Мюллер А. Элементы государственного искусства. – СПб., 1809. 10. Фихте И.Г. Закрытое торговое государство. – М., 1923. 11. Штаммлер Р. Закономерность правового порядка и народного хозяйства. – Киев, 1904. 12. Чичерин Б.Н. История политических учений. – М., 1877. – Ч. 4. 13. Щекотихин В.Н. Этатизм и его роль в укреплении современной государственности: зарубежный опыт и российские тенденции //

Вестник ВолГУ. Серия 4. – 2008. – № 1 (13). – С. 115-122. 14. Большая советская энциклопедия (в 30 томах) / Гл. ред. А.М. Прохоров. Изд. 3-е. – М.: Советская энциклопедия, 1978. – Т. 30. Эклибрис – Яя, 1978. – 632 с. 15. Jhering R. von. Der Zweck im Recht. 3. Aufl. Leipzig, 1893. Bd. 1. S. 320. 16. Гоббс Т. Избранные произведения: в 2 т. – М.: Мысль, 1964. – Т. 2. 17. Иеринг Р. Борьба за право. – К., 1873.

Драч О.О.

*к.і.н., доцент кафедри історії та етнології України
Черкаського національного університету ім. Б.Хмельницького (Україна)*

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ВИПУСКНИЦЬ ВИЩИХ ЖІНОЧИХ КУРСІВ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ У 1870-1880-Х РР.

У середині ХІХ ст. у Російській імперії актуалізувалося питання жіночої освіти, наслідком чого стало формування потужної мережі відкритої, доступної для всіх станів середньої дівочої школи. Правове становище випускниць середніх навчальних закладів чітко визначило «Положення про жіночі гімназії та прогімназії Міністерства народної освіти», що вступило в дію 24 травня 1870 р. Учениці, нагороджені медалями по закінченню загального курсу, і які прослухали курс 8 педагогічного класу, отримували звання домашніх наставниць; схвальний атестат гімназії та закінчення педагогічного класу гарантував права домашніх учительок; решті випускниць загального курсу середньої школи надавали права вчительок народних училищ [1, с. 48-50]. За законом особи зі звання домашньої вчительки та наставниці мали право організувати приватні навчальні заклади, викладати у приватних та державних навчальних закладах, займатися навчанням в родині на дому та отримувати пенсії за вислугою років [2, с. 185].

Уряд спробував частково вирішити і проблему викладацького контингенту жіночої середньої школи. Жінки могли бути викладачами у середніх навчальних закладах для дівчат тільки за наявності звання домашніх наставниць та вчительок [1, с. 28]. Причому у примітці до ст. ХХІІ Положення законодавці прямо вказали на пріоритетність жінок-педагогів у трикласних прогімназіях та перших трьох (молодших) класах дівочих гімназій. Наступним кроком у визначені сфери діяльності жінок став указ від 14 січня 1871 р. «Про допуск жінок на службу в громадські та урядові заклади», де чітко визначили напрям загальної державної стратегії в аспекті працевлаштування «слабкої статі»: «Заохочувати жінок на виховній ниві, де вони вже займали посади вчительок у початкових та нижчих класах жіночих гімназій, та надати можливості навчальному відомству

розширити коло їх діяльності в цій сфері» [3, арк. 6]. Логічно, що філософія цитованого законодавчого акту додавала сподівань на визначення правового становища слухачок Вищих жіночих курсів (далі ВЖК. – О.Д.), перші з яких почали діяти з 1872 р. у Москві. Варто нагадати, що створювалися ВЖК як приватні навчальні заклади, без жодних державних субсидій і утримувалися на кошти від оплати слухачок за навчання. Для вступу потрібно було свідоцтво про закінчення середньої школи, пізніше обов'язковою вимогою став і диплом домашньої вчительки.

Оскільки в Російській імперії отримання вищої освіти надавало юнакам відповідні чини, то природно, що за аналогією організатори вищої жіночої школи та зацікавлена громадськість зі створенням ВЖК поставили питання про відповідні права для випускниць. Так, на думку професора В.І. Гер'є, проходження курсу вищої школи виконувало не тільки важливу просвітницьку місію «розширення загальної освіти «слабкої статі», а й повинно було сприяти професіоналізації» удосконалення знань з обраних наук задля отримання можливості вчителювати у всіх класах жіночих закладів [4, с. 698]. Професор наполягав на доцільності надання випускницям диплому старшої вчительки, оскільки зі створенням ВЖК, де гімназистка чи інститутка отримувала наукову освіту, усувалася підстава їх недопущення до укладання в старших класах цих навчальних закладів [5, арк. 132]. Підтримав його і професор О. Шкляревський із Києва, указуючи на необхідність дотримання принципу рівності у працевлаштуванні, отже при відповідній кваліфікації допустити жінок до вчительських посад у як у жіночій, так і чоловічій середній школі [6, с. 33]. Про нагальність потреби кваліфікованих викладачок у дівочих гімназіях свідчили і запити їх адміністрації. Так, попечитель Рязанської маріїнської жіночої гімназії влітку